Scientific Journal Of New Islamic Civilization Fundamental Studies
Vol.9, No.2 (Serial 18), Autumn & Winter 2026-27
DOI: 10.22070/nic.2026.20611.1421
(Research Article)

Fundamental Challenges of Islamic Civilization-Building and Rethinking Islamic Governance in Confronting the Complexities of the Contemporary World

Reza Kianoush *
Mahdi Qazian **

Received on: 31/08/2025
Accepted on: 19/01/2026

Abstract

Purpose: This article addresses the urgent need to reconsider the theoretical and epistemological foundations of Islamic civilization-building and Islamic governance in the context of the growing complexities of the modern world. With the contemporary era characterized by intricate socio-cultural, political, and technological changes, traditional approaches to Islamic governance and civilizational thought often prove insufficient. The article seeks to explore and analyze the epistemological challenges that confront the project of Islamic civilization-building, emphasizing the necessity for a unified and integrative approach to knowledge, bridging the divide between the natural sciences and Islamic-human sciences. The purpose is not only to identify the challenges, but also to offer a philosophical and methodological framework for rethinking Islamic governance and civilizational development in ways that resonate with both contemporary

* M.Sc. in Aerospace Engineering, Malek-e Ashtar University of Technology, Tehran, Iran. (Corresponding Author).
rezakeyanoosh@gmail.com 0009-0009-4388-7151
** Ph.D. Candidate in Islamic Jurisprudence and Foundations of Law, Imam Sadiq University, Tehran, Iran.
mhd.qazian@gmail.com 0009-0002-2841-1840

Scientific Journal Of New Islamic Civilization Fundamental Studies
Vol.9, No.2 (Serial 18), Autumn & Winter 2026-27
DOI: 10.22070/nic.2026.20611.1421
(Research Article)

complexity and Islamic revelatory traditions.

Methodology: The study adopts a descriptive, analytical, and critical approach. It systematically examines both the epistemological underpinnings and historical evolution of civilization-building in Islamic thought, drawing on comparative analysis with Western paradigms of science, philosophy, and governance. The research integrates literature review and document analysis from diverse sources: classical and contemporary Islamic scholarship, philosophy of science, systems theory, and recent developments in interdisciplinary studies. The article employs a systems thinking methodology, as well as transdisciplinary approaches, to scrutinize both the fragmentation and integration of knowledge in the context of Islamic and global civilizational challenges. Special attention is given to conceptual frameworks that seek to unify metaphysical, ethical, and empirical knowledge, with the aim of crafting models that are both locally grounded and globally relevant.

Findings: The research emphasizes that Islamic civilization-building, without a fundamental transformation in its epistemological and methodological foundations, risks falling into stagnation through rigid traditionalism or syncretism via uncritical adoption of external models. Key challenges include the fragmentation between Islamic and Western sciences, contradictions within social sciences, lack of philosophical grounding for value-based theories, misuse of reductionist methods for complex realities, and neglect of tacit religious knowledge. To address these issues, the study calls for a rational, system-oriented, and interdisciplinary approach rooted in Islamic metaphysics and enriched by historical experience. It stresses the reintegration of spiritual, rational, and empirical knowledge, an approach long embedded in Islamic philosophy, especially in ḥikmat al-mutaʿāliyya. The research advocates

Scientific Journal Of New Islamic Civilization Fundamental Studies
Vol.9, No.2 (Serial 18), Autumn & Winter 2026-27
DOI: 10.22070/nic.2026.20611.1421
(Research Article)

for a layered, systemic model that spans paradigms, rulings, theories, institutional structures, and practices. Systems thinking is highlighted as crucial for aligning values with empirical realities. As a practical step, the study proposes a new field (Wilāyah Governance) which synthesizes Islamic spiritual authority, social justice, and systems engineering to offer a holistic response to contemporary civilizational challenges.

Conclusion: The study concludes that the contemporary endeavor of Islamic civilization-building and governance is confronted with deep-rooted epistemological challenges that cannot be resolved without a fundamental reconfiguration of its intellectual foundations. Genuine progress hinges on the reconstruction of Islamic knowledge structures in a manner that remains true to Islamic metaphysical principles while simultaneously engaging with the multifaceted, interconnected realities of the modern world. This necessitates a comprehensive reconstruction of the epistemic frameworks that underlie Islamic sciences and humanities, informed by both classical Islamic philosophy and contemporary advances in scientific and critical thought. A pivotal requirement in this transformation is the adoption of integrative and transdisciplinary methodologies (drawing from systems science and critical theory) to forge innovative approaches to governance that are both principled and pragmatic. Additionally, the renewal of Islamic discourse and the revitalization of ijtihād (independent reasoning) are essential to ensuring that Islamic thought remains responsive and adaptable to evolving socio-cultural and global dynamics. The study emphasizes the importance of designing and implementing indigenous governance models that are sensitive to local contexts, responsive to real-world challenges, and capable of mobilizing collective experiential knowledge within Islamic societies. To this end, the research provides a set of actionable recommendations targeted at policymakers, scholars, and practitioners

Scientific Journal Of New Islamic Civilization Fundamental Studies
Vol.9, No.2 (Serial 18), Autumn & Winter 2026-27
DOI: 10.22070/nic.2026.20611.1421
(Research Article)

engaged in Islamic governance and civilizational renewal. Foremost among these is the urgent call to develop theoretical and operational frameworks that integrate the profound insights of Islamic intellectual heritage with the analytical tools and structural insights of systems thinking and interdisciplinary inquiry—paving the way for a revitalized, coherent, and future-ready Islamic civilization project.

Keywords: Wilāyah-based Governance, Systems Research, Relativity of Islam and Modernity, Islamic Civilization-Building, Civilizational Ijtihād

دوفصلنامه علمی مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی
دوره ۹، شماره ۲ (پیاپی ۱۸)،پاییز و زمستان ۱۴۰۵، صص ۱۹۹- ۲۲۴
DOI: 10.22070/nic.2026.20611.1421
مقاله پژوهشی

چالش‌های بنیادین تمدن‌سازی اسلامی و بازاندیشی حکمرانی اسلامی در مواجهه با پیچیدگی‌های جهان معاصر

رضا کیانوش *
مهدی قاضیان **

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۰۹
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۲۹

چکیده

جهان معاصر با شبکه‌ای فزاینده از پیچیدگی‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و فناورانه شناخته می‌شود؛ پیچیدگی هایی که الگوهای خطی و تقلیل گرایانهٔ حکمرانی را با ناتوانی ساختاری مواجه کرده و ضرورت بازاندیشی در بنیان‌های معرفتی و روش شناختی نظام‌های حکمرانی را نمایان کرده است. تمدن‌سازی اسلامی نیز در چنین زمینه‌ای تنها زمانی می تواند از سطح آرمانی به سطح برنامه‌پذیر و عملیاتی ارتقا پیدا کند که ازیک‌سو به بازسازی نظام دانایی و بازتعریف نسبت علوم اسلامی با علوم انسانی و طبیعی بپردازد و ازسوی دیگر الگوی حکمرانی متناسبی با منطق پیچیدگی عرضه کند. این پژوهش با رویکردی توصیفی‌تحلیلی و انتقادی و با بهره‌گیری از ظرفیت‌های فلسفهٔ اسلامی، حکمت متعالی، پژوهش سیستمی و نظریه‌های پیچیدگی، چالش‌های اساسی تمدن‌سازی اسلامی را واکاوی می‌کند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: ۱. چندپارگی و گسست معرفتی میان علوم اسلامی و منظومهٔ علوم مدرن و فقدان چارچوبی برای وحدت دانش، ۲. ناکارآمدی مدل‌های خطی در تحلیل و مدیریت موضوعات غیرخطی و درهم‌تنیدهٔ جهان جدید و ۳. فقدان نظریه‌ای یکپارچه در حکمرانی اسلامی که بتواند از مبانی توحیدی تا طراحی نهادی و اجرایی را پوشش بدهد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ۱. بازآرایی معرفت دینی و نوسازی روش‌شناسی علوم اسلامی در نسبت با علوم انسانی و طبیعی، شرط لازم ورود تمدن‌سازی اسلامی به عرصهٔ برنامه‌ریزی کلان است، ۲. حکمرانی اسلامی زمانی کارآمد می‌شود که عقلانیت توحیدی، روش‌شناسی سیستمی و نگاه میان‌رشته‌ای را به‌گونه‌ای هماهنگ در تولید نظریه و تصمیم‌سازی به کار بگیرد و ۳. الگوی پیشنهادی «حکمرانی ولایی» می تواند با سازمان دهی هماهنگی در سطوح الگوواره، احکام، نظریه، طراحی و اجرا، چارچوبی یکپارچه برای مدیریت پیچیدگی و صورت‌بندی نقشهٔ دانایی تمدن‌ساز اسلامی فراهم کند. این مقاله نشان می‌دهد که پیوند میان اصلاح معرفت، نوسازی روش‌شناسی و بازطراحی حکمرانی، شرط لازم تحقق عملی پروژهٔ تمدن‌سازی اسلامی در جهان پیچیدهٔ امروز است.

کلمات کلیدی: حکمرانی ولایی، پژوهش سیستمی، نسبیت اسلام و مدرنیته، تمدن‌سازی اسلامی، اجتهاد تمدنی

* فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد، مهندسی هوافضا، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران. (نویسندهٔ مسئول).
rezakeyanoosh@gmail.com 0009-0009-4388-7151
** دانشجوی مقطع دکتری، فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران.
mhd.qazian@gmail.com 0009-0002-2841-1840

بیان مسئله

جهان معاصر با شبکه‌ای از موضوعات درهم‌تنیدهٔ معرفتی، اجتماعی، سیاسی و فناورانه روبه‌روست که در آن الگوهای کلاسیک حکمرانی و تمدن‌سازی به‌تنهایی پاسخ‌گو نیستند. در چنین وضعیتی، پروژهٔ تمدن‌سازی اسلامی و بازاندیشی در حکمرانی اسلامی تنها زمانی می‌تواند افق‌های واقع‌بینانه و تحقق‌پذیر پیدا کند که از سطح شعار و کلی‌گویی عبور کند و در بنیان‌های معرفتی، روش‌شناختی و ساختارهای نظری خود بازسازی عمیق را تجربه کند. بیانیهٔ آیت‌الله خامنه‌ای (مدّظله‌العالی) در سال ۱۳۷۹ دربارهٔ تمدن نوین اسلامی، بسط علوم‌انسانی اسلامی و احیای جنبش نرم‌افزاری را پیش‌شرط این حرکت دانسته و بر این پیش‌فرض‌ها تکیه می‌کند که تحقق تمدن نوین اسلامی ممکن، ضروری و در توان ماست، اما تحقق آن منوط به بازاندیشی جدی در مبانی معرفت علمی و طراحی نظام حکمرانی متناسب با پیچیدگی نظام‌های اجتماعی، فنی و زیست‌محیطی معاصر است. معضلات اجتماعی، فنی، زیست‌محیطی و دینی محصول برهم‌کنش عوامل متعدد و غالباً ناشناخته‌اند، کنشگران آن بخشی دارای حقیقت قدسی و بخشی دارای حقیقت زمینی‌اند، دانش میان بازیگران متعدد پراکنده است و اهداف حکمرانی به‌آسانی تعریف نمی‌شود و همواره در معرض بازنگری است.

پیچیدگی فزایندهٔ سیستم‌های حکمرانی، کارآمدی روش‌های تجربی صرف را به چالش کشیده و خلأ بنیان نظری منسجم در علم حکمرانی، به‌ویژه در حکمرانی اسلامی، مانعی جدی برای تمدن‌سازی ایجاد کرده است. ریشهٔ این چالش در پراکندگی دانش و غفلت از پیوند متافیزیکی علوم است؛ پیوندی که در حکمت متعالی با تأکید بر وحدت وجود، نظام‌مند بودن هستی و سلسله‌مراتب آن صورت‌بندی شده است. به تعبیر میجلی، پیچیدگی تنها به ابعاد مادی محدود نیست، بلکه در تعاملات معرفتی، ارزشی و وجودی نیز ریشه دارد و نیازمند کثرت‌گرایی روشی و گفتگوی میان دیدگاه‌هاست (Midgley, 1989, p4; Midgley, 1992, p112,). هرچند راه‌حل او نهایتاً بر نوعی نسبیت‌گرایی معرفتی استوار می‌ماند و به پرسش از حقیقت واحد پاسخی نمی‌دهد. درعین‌حال، با توجه به پیش‌فرض اسلامی بیانیه، طراحی نظام حکمرانی باید علاوه‌بر معیارهای کارکردی، بر «فضایل سیستمی» متکی باشد که در جهان‌بینی توحیدی و عدالت‌محور اسلام ریشه دارد (Rousseau, 2019, p8).

در این چارچوب، تحقق تمدن نوین اسلامی مستلزم غلبه بر شش چالش کلیدی است: پراکندگی دانشی میان علوم غربی و اسلامی، گسست مفهومی و اصطلاحی، تناقضات درونی علوم‌انسانی غربی، فقدان بنیان فلسفی برای نظریه‌های ارزشی، ناهم‌ترازی روش‌شناختی و ناشناخته ماندن دانش ضمنی در فرایند پژوهش. رفع این چالش‌ها نیازمند طراحی راه‌حل‌های جامع و نظام‌مند است که از میراث فلسفی و علمی گذشته الهام می‌گیرد و تجربه‌های تاریخی و معرفتی بشر را به‌صورت انتقادی بازخوانی می‌کند.

۱. پیشینهٔ پژوهش

مرور پیشینهٔ پژوهش نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش جامع و نظام‌مندی، که چالش‌های معرفتی تمدن‌سازی اسلامی را در پیوند با بازاندیشی حکمرانی اسلامی و پیچیدگی‌های جهان معاصر بررسی کند، وجود ندارد. پژوهش‌هایی نزدیک به این حوزه انجام شده است، اما هریک تنها بخشی از موضوع را پوشش داده‌اند.

عبدی (۱۴۰۱) در مقالهٔ «بررسی نقش فلسفه اسلامی و جایگاه آن در تمدن اسلامی» با تأکید بر کارکردهای فرهنگی و عقلانی فلسفهٔ اسلامی، نقش آن را در ارتقای تمدن اسلامی بررسی می‌کند. درخشه (۱۳۹۰) در مقالهٔ «بازسازی اندیشه دینی...» بازسازی فکری در ایران را عامل احیای تمدن اسلامی می‌داند و به نسبت میان دین و سیاست می‌پردازد. هر دو اثر بر تحول فکری تأکید دارند، اما وارد طراحی نظریهٔ حکمرانی اسلامی نشده‌اند.

گروهی دیگر از پژوهش‌ها به معماری معرفتی تمدن اسلامی پرداخته‌اند. کاویانی (۱۴۰۲) در مقالهٔ «هندسه معرفتی اسلام...» بر ضرورت سازمان‌دهی دانش‌های اسلامی تأکید می‌کند. صادقی (۱۳۹۶) مؤلفه‌های تمدن اسلامی را شناسایی می‌کند و ساختار شبکه‌ای آن‌ها را شرح می‌دهد. کاظمی‌مقدم، زمانیان و حسینی رزمگاهی (۱۳۹۶) نیز بر طراحی نقشه‌های معرفتی و عملیاتی تمدن اسلامی تأکید دارند. باوجود ارزش این آثار، تمرکز آن‌ها یا بر شناسایی مؤلفه‌هاست یا بر ابزارهای راهبردی؛ نه بر تحلیل فلسفی چالش‌های حکمرانی اسلامی در عصر پیچیدگی.

بر همین اساس، خلأ پژوهشی مهمی باقی است؛ فقدان پژوهشی یکپارچه که سه سطح بنیان‌های فلسفی تمدن اسلامی، پیچیدگی معاصر و الگوی نظری حکمرانی اسلامی را کنار هم بررسی کند. نوآوری این مقاله دقیقاً در پاسخ به این خلأ است. این پژوهش با بهره‌گیری از فلسفهٔ اسلامی، حکمت متعالی و تفکر سیستمی، چارچوبی برای تحلیل چالش‌های تمدن‌سازی و نسبت آن با پیچیدگی ارائه می‌دهد و در ادامه، با بازتعریف «حکمرانی ولایی» و تلفیق آن با ابعاد اجتماعی، حقوقی، اقتصادی و دینی، الگویی نظری برای حکمرانی اسلامی عرضه می‌کند. نهایتاً مسیر شکل‌گیری رشته‌ای میان‌رشته‌ای با عنوان «حکمرانی ولایی» ترسیم می‌شود که از سطح توصیف فراتر رفته و به تأسیس مفهومی جدید در پیوند میان تمدن‌سازی و حکمرانی می‌انجامد.

۲. روش پژوهش

این مقاله با رویکردی توصیفی و تحلیلی-انتقادی به بررسی چالش‌های معرفتی پیش روی تمدن‌سازی

اسلامی و بازاندیشی در حکمرانی اسلامی پرداخته است. روش تحقیق به‌صورت مطالعات اسنادی و تحلیل متون اسلامی در کنار منابع فلسفهٔ علم و نظریات سیستمی در علوم‌انسانی بوده است.

نویسنده با اتخاذ رویکردی بین‌رشته‌ای و تلفیقی، تلاش کرده است تا از مفاهیم و چارچوب‌های معرفت‌شناختی، فلسفی، تمدنی و حکمرانی در نظام اندیشهٔ اسلامی بهره بگیرد و آن‌ها را در بستر مشکلات جهان معاصر و تحولات نظری در عرصهٔ پیچیدگی و تفکر سیستمی بازخوانی کند.

۳. چارچوب نظری و مفهومی پژوهش

بر پایهٔ نتایج پیشینهٔ پژوهش، این مقاله بر سه گره‌گاه اساسی متمرکز می‌شود:

نخست، بحران چندپارگی معرفتی و گسست میان علوم اسلامی، انسانی و طبیعی؛
دوم، پیچیدگی فزایندهٔ نظام‌های اجتماعی، فنی و زیست‌محیطی که الگوهای خطی و تقلیل‌گرایانه را بی‌اعتبار می‌کند؛
سوم، نیاز به صورت‌بندی مجدد حکمرانی اسلامی در قالب نظریه‌ای منسجم که بتواند این دو سطح معرفتی و عینی را در یک دستگاه واحد به هم پیوند بدهد.

چارچوب نظری و مفهومی این پژوهش بر تقاطع همین سه محور استوار است و ازطریق تبیین پژوهش سیستمی، سیر تاریخی چالش‌های معرفتی و جنبش‌های کل‌گرایانهٔ معاصر، مبنای لازم را برای طرح الگوی حکمرانی ولایی فراهم می‌کند.

۳-۱. پژوهش سیستمی

پژوهش سیستمی را می‌توان در دو سطح مرتبط دانست: نخست، «پژوهش با رویکرد سیستمی» یا همان روش تحقیق سیستمی که وظیفهٔ انتقال نظام‌مند از الگووواره به نظریهٔ علمی، محصول و عمل انسانی را بر عهده دارد. روسو این رویکرد را در چهار جهت‌گیری عمل، فناوری، علم و فلسفهٔ سیستم‌ها دسته‌بندی می‌کند (Rousseau, 2014, p13). دوم، «پژوهش دربارهٔ ماهیت و آینده‌های محتمل حکمرانی ولایی» که در آن، روش تحقیق سیستمی نقش واسطه‌ای میان حوزه‌های دانش دارد و از دو مسیر به یکپارچگی دانش کمک می‌کند: ۱. ایجاد پیوند میان علوم حقیقی و اعتباری و ۲. تسهیل تعامل میان مرزهای رشته‌ای با توسعهٔ نگاه سیستمی. این رویکرد مستلزم توجه هم‌زمان به فرایند تحقیق (انتقال نظام‌مند از الگووواره به نظریه، محصول و حکم) و دستاوردهای آن (الگووارهٔ فلسفی، منظومهٔ نظریه‌های علمی، احکام و محصولات) است.

در این دستگاه، نظریهٔ علمی نه صرفاً کشف واقعیت بیرونی است و نه ساختهٔ ذهن محقق، بلکه مدلی تناسب‌یافته با واقعیت است که ازطریق ساده‌سازی، روابط کلیدی را برای حرکت به‌سوی هدف مشخص می‌کند و هنگامی کارآمد می‌شود که محصول و عمل اجتماعی را هدایت کند. نظریهٔ علمی بر دو پایهٔ «ارزش‌های انسانی» و «عینیت» استوار است و کارکرد اصلی آن ایجاد قدرت تصرف قاعده‌مند در پدیده‌هاست. چون آینده هنوز محقق نشده، نمی‌توان آن را تنها بر تجربهٔ احساسی بنا کرد؛ عقل می‌تواند روندها را پیش‌بینی کند، اما دربارهٔ مطلوبیت آن‌ها نظر نهایی نمی‌دهد. به‌این‌دلیل که وقایع اجتماعی ماهیت ارزشی دارند، جامعه‌ای که فرهنگ اسلامی را مبنای خود می‌داند، برای ترسیم وضعیت مطلوب ناگزیر به رجوع به منابع وحیانی است (عیوضی، ۱۳۸٦، ص۷).

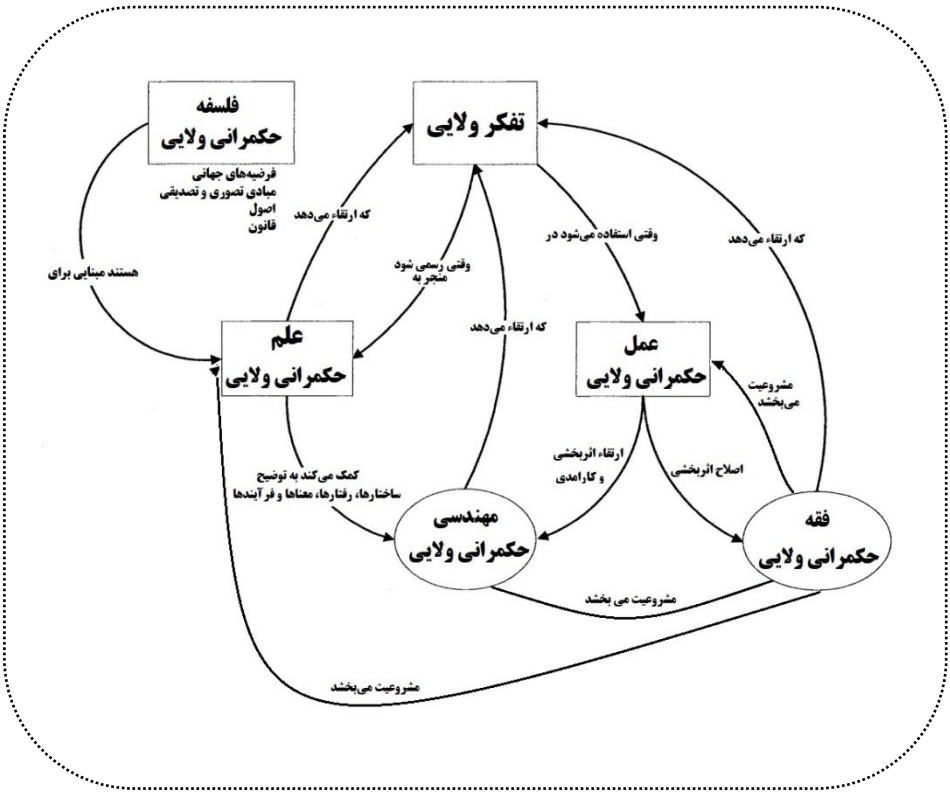

شمایی از روش تحقیق سیستمی

به‌این‌ترتیب، روش تحقیق سیستمی چارچوبی برای دستیابی به نظام معرفتی مبتنی‌بر وحی، عقلانیت و تجربه ارائه می‌دهد که در آن وحی نقشی محوری دارد (علیخانی مهرجردی و دیگران، ۱٤۰۳، ص۱۰).

مهم‌ترین ویژگی‌های این روش عبارت‌اند از نظام‌مند و قاعده‌مند بودن، تلفیق هماهنگ منابع مختلف معرفت، توجه هم‌زمان به جنبه‌های هنجاری و توصیفی یا تبیینی، محوریت وحی در کنار عقل و تجربه، تولید محصولات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری، تقویت یکپارچگی علوم اسلامی و علوم مدرن و جهت‌گیری ارزشی مبتنی‌بر فرهنگ اسلامی. این روش با پیوند دادن معرفت‌های الهی و دستاوردهای علمی، الگویی بومی برای تولید علم دینی، ازجمله در حوزۀ حکمرانی ولایی، عرضه می‌کند که هم از عینیت علمی برخوردار است و هم از ارزش‌های اسلامی تبعیت می‌کند.

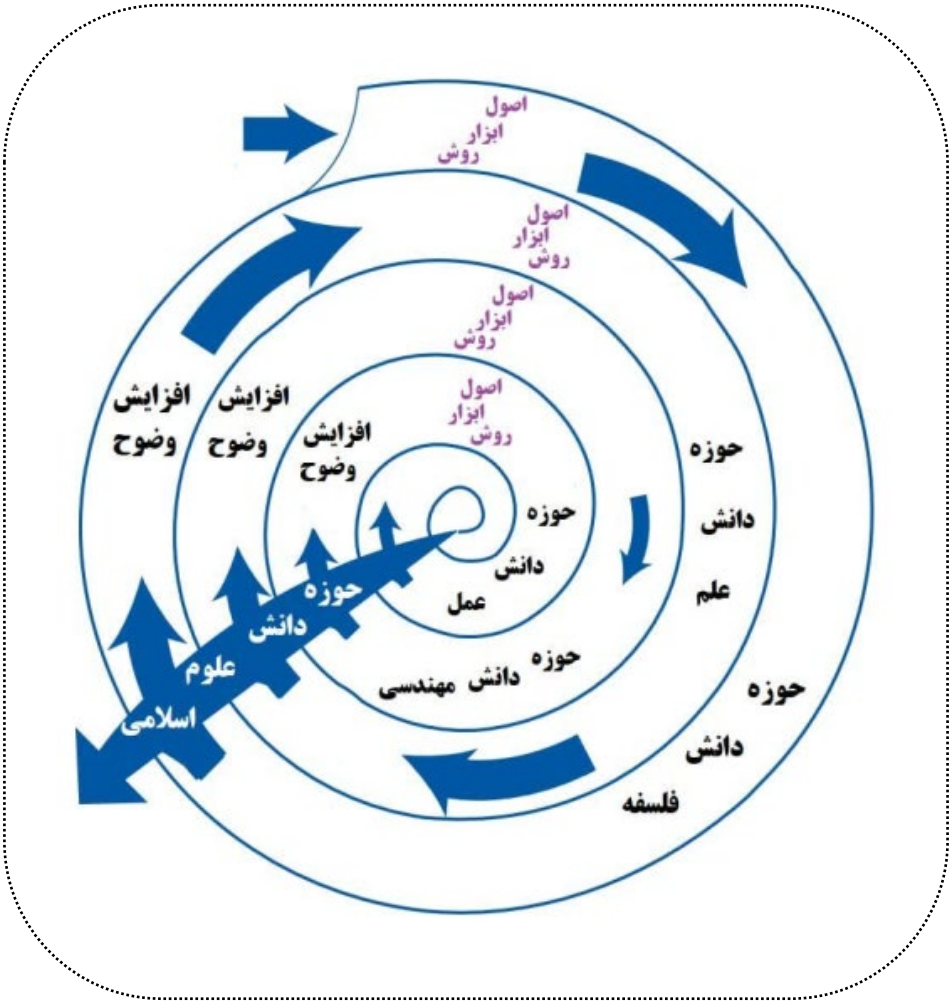

شمایی کلی از نحوۀ ارتباط بخش‌های مختلف پژوهش سیستمی

۳-۲. سیر تاریخی چالش‌های معرفتی

ریشهٔ این چالش‌ها در همان بحران‌هایی است که فلسفه از آغاز تا امروز با آن‌ها دست‌وپنجه نرم کرده است. در یونان باستان، مشکل اصلی توضیح نسبت «واحد و کثیر» بود؛ از تالس که دنبال اصل واحد حاکم بر کثرت بود تا نظریهٔ «مُثُل» افلاطون و جست‌وجوی واقعیتی ثابت و تغییرناپذیر در پس جهان محسوس (Pretel-Wilson, 2020, p141). در همین بستر، تقلیل‌گرایی نیز شکل گرفت: از عناصر اربعهٔ امپدوکلس و ایدهٔ «اتم» لوکیپوس و دموکریتوس، تا صورت‌بندی‌های بعدی ماتریالیسم که جهان را بر ترکیب ذرات ساده استوار می‌دید (von Lucadou, 1983, p6). در ادامه، ارسطو با تأکید بر اینکه «کل چیزی فراتر از مجموع اجزاست» و سپس آگوستین با تصویر «جهان آفریده‌شده» و سلسله‌مراتب مرئی و نامرئی، کوشیدند نسبتی تازه میان کل و جزء و جسم و روح برقرار کنند (Pretel-Wilson, 2020, p11).

با آغاز دوران مدرن، بحران چندپارگی معرفت در قالبی تازه بروز کرد. بیکن در «نو ارغنون» روش استقرایی را بنیان علم جدید و راهی برای گسترش دانش، نه صرف تأیید دانسته‌های پیشین، مطرح کرد (Alvares and Freire, 2023, p14). دکارت با «کوگیتو» دوگانگی ذهن و ماده و «جهان مادی» مکانیکی را صورت‌بندی کرد و با روش تحلیلی-استنتاجی و ایدهٔ «درخت دانش»، بر امکان فروکاست پدیده‌های پیچیده به اجزای ساده تأکید کرد؛ روندی که مفروضات مکانیکی و تقلیل‌گرایانهٔ علم مدرن و شکاف میان علوم طبیعی و علوم اجتماعی را پایه‌گذاری کرد (قربانی، ۱۳۸۹، ص۱۳؛ Finkelstein, 1961, p13). در برابر این رویکرد، کل‌گرایی بر تقدم تمامیت بر اجزا تأکید داشت و از ارسطو تا لایب‌نیتس، ایدهٔ «وحدت در کثرت» و شبکه‌وار دیدن علم را پی گرفته‌اند (Zimmer, 2021, p45؛ von Lucadou, 1983, p6).

در قرن بیستم، تلاش‌های تازه‌ای برای عبور از دوگانهٔ تقلیل‌گرایی یا کل‌گرایی و بازتعریف نسبت طبیعت و روح صورت گرفت؛ از پدیدارشناسی و هستی‌شناسی‌های لایه‌مند، تا نظریهٔ ناتمامیت گودل که نشان داد حتی نظام‌های صوری دقیق نیز درون خود به مرزهای اثبات‌ناپذیری می‌رسند (Yuan, 2024, Alvares and Freire, 2023, p15, p5). هم‌زمان، ظهور نظریهٔ عمومی سیستم‌ها، علم پیچیدگی، سایبرنتیک و رویکردهای فرارشته‌ای، صورت‌بندی‌های تازه‌ای از «وحدت علوم» و مدیریت پیچیدگی ارائه کرد (Şenalp and Midgley, 2023, p15 McGregor, 2023, p4). این جنبش‌ها، همراه جریان‌های حکمرانی و فرارشته‌ای در سنت‌های مختلف (از مدارس نیکولسکی، زوریخ، برزیلی و روسی تا رویکردهای پیشنهادی برای طراحی نظام‌های پیچیده) همگی در پی کاهش چندپارگی معرفت و پیوند میان علوم تخصصی و دانش علمی‌اند، هرچند شکاف‌های زبانی و نهادی میان‌رشته‌ها همچنان پابرجاست (Van der Waldt, 2015, p9Alvares and Freire, 2023, p10,).

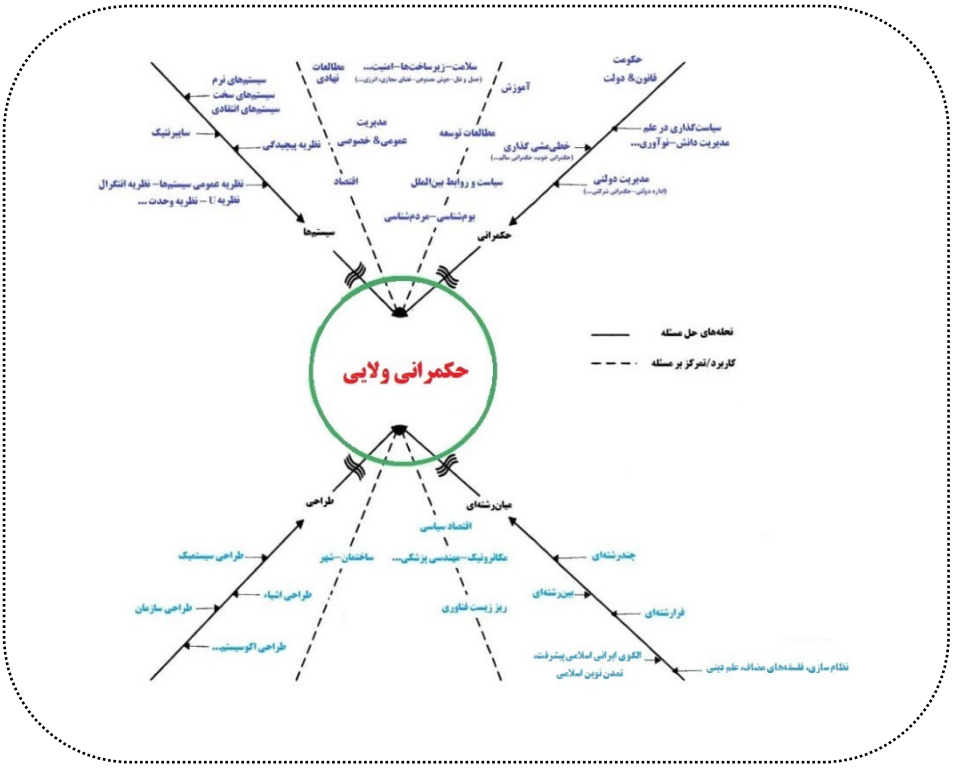

شمایی کلی از جنبش‌های اصلی ادارهٔ جامعه با رویکرد کل‌گرایانه

چالش‌های معرفتی از آغاز نهضت علمی انقلاب اسلامی تاکنون پابرجا بوده و رفع آن‌ها نیازمند بازسازی فلسفی، بازاندیشی روش‌شناختی و بازیابی وحدت دانش بر پایهٔ منابع اسلامی و تجربه‌های تاریخی است. این مسیر، ما را به تدقیق مفهومی بنیان‌های نظری دانش و تبیین نسبت آن با وحدت دانش هدایت می‌کند و درکی نظام‌مند از پژوهش و جایگاه آن ارائه می‌دهد.

از این مرور نظری به دست می‌آید که، ازیک‌سو، تلاش‌های فلسفی و سیستمی در غرب برای رفع چندپارگی معرفتی و طراحی رویکردهای کل‌گرایانه تا حدی موفق بوده‌اند، اما به‌دلیل محدود ماندن در چارچوب‌های مادی‌گرایانه و نسبی‌گرایانه، نتوانسته‌اند به وحدت حقیقی معرفت دست پیدا کنند. ازسوی‌دیگر، حکمت متعالی و سنت فلسفی اسلامی با تأکید بر سلسله‌مراتب وجودی و پیوند میان عقل، تجربه و وحی، ظرفیت ارائهٔ الگویی بدیل برای وحدت دانش را داراست. این نتیجه، مبنای نظری لازم برای ورود به بحث از الزامات نظری ادارهٔ کشور به سبک اسلامی و تکوین رشته‌ای مانند حکمرانی ولایی را فراهم می‌کند.

۳-۳. الزامات نظری تحقق ادارهٔ کشور به سبک اسلامی

پس‌از تبیین بسترهای فلسفی و سیستمی، گام بعدی صورت‌بندی الزامات نظری تحقق ادارهٔ کشور به سبک اسلامی و تمدن نوین اسلامی است. پرسش اصلی این است که چگونه می‌توان از ظرفیت‌های وحدت‌بخش معرفت اسلامی برای سازمان‌دهی مجدد علوم و طراحی نظام حکمرانی‌ای بهره گرفت که پاسخ‌گوی پیچیدگی‌های عینی جامعه و جهان معاصر باشد. گذار از وضعیت کنونی به ادارهٔ کشور به سبک اسلامی، حرکتی راهبردی و چندبعدی در سطوح فنی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و دینی است و مستلزم بازنگری بنیادین در علوم و به‌کارگیری هماهنگ دانش بشری و معارف الهی است. علوم مدرن، به‌عنوان محصول تمدن سکولار غرب، با تقلیل حقیقت انسان به سطح پدیده‌های مادی، هم در شناخت واقعیت انسانی ناتوان مانده و هم با ترویج بایدهاونبایدهای ناسازگار با فطرت، آسیب‌های جدی به جوامع وارد کرده است (جمالی، ۱۳۸۲، ص۱۲).

این گذار پیچیده صرفاً با همکاری پراکندهٔ متخصصان محقق نمی‌شود، بلکه نیازمند پیوندی نظام‌مند و هم‌افزا میان داده‌های رشته‌های مختلف و طراحی الگویی قابل‌اعتماد و متشرع است که اجرای دقیق آن، تحقق تمدن نوین اسلامی را محتمل کند. چنین الگویی باید ازیک‌سو به‌صورت درون‌زا مفاهیم کل‌نگر و وحدت‌بخش تولید کند و ازسوی‌دیگر، به‌صورت برون‌زا ورودی‌های تخصصی رشته‌ها را به‌شکلی منسجم ترکیب کند. در این چارچوب، دانش به‌عنوان حقایق، اطلاعات، مهارت‌ها یا درک یک موضوع تعریف می‌شود (Thorn & Sydenham, 2008, p. 5) و محورهای بنیادین برای هدایت آن چنین است: طراحی پژوهش به‌صورت متشرع و عقلانی، بررسی الگوهای قابل‌اعتماد و تحقق‌پذیر وحدت دانش در قالبی منسجم و مطابق با موازین دینی و عقلانی. این نگاه با ایدهٔ «وحدت در دانش» همسو است؛ یعنی همهٔ دانش‌های بشری و الهی، از علوم طبیعی تا علوم‌انسانی، باید در چارچوبی هماهنگ قرار بگیرند، وحدتی که می‌تواند ازطریق الگووارههای عقلی و فلسفی، نظریه‌های علمی مبتنی‌بر احساس و تجربه، اصول مشترک عملی یا احکام علوم اسلامی محقق شود (سنچولی، ۱۳۹۲، ص۵).

در افق تمدن نوین اسلامی، این وحدت در سطوحی چون پژوهش سیستمی، هماهنگی در سطح الگووارهها، احکام، نظریه‌ها، طراحی، اجرا و یکپارچه‌سازی نظر و عمل در حکمرانی ولایی تجسم پیدا می‌کند و نشان می‌دهد که تحقق ادارهٔ کشور به سبک اسلامی نه صرفاً اصلاح برخی سیاست‌ها یا نهادها، بلکه بازسازی معماری دانایی و ایجاد پیوندی نظام‌مند میان سطوح مختلف معرفت و عمل است؛ امری که در قالب الگویی مشخص برای حکمرانی ولایی، با ترکیب سطوح الگووارهٔ، احکام، نظریه، طراحی و اجرا در یک منظومهٔ هماهنگ عینیت پیدا می‌کند که در بخش بعدی تبیین می‌شود.

٤. الگوی پیشنهادی حکمرانی ولایی و سطوح هماهنگی

در این بخش، الگوی پیشنهادی پژوهش برای حکمرانی ولایی در نسبت با تمدن‌سازی اسلامی ارائه می‌شود. این الگو بر این فرض استوار است که بدون برقراری زنجیره‌ای از هماهنگی‌ها در سطوح مختلف الگوواره، احکام، نظریه، طراحی و اجرا، نه وحدت دانش تحقق پیدا می‌کند و نه حکمرانی اسلامی می‌تواند کارآمد و تمدن‌ساز باشد. سطوح مختلف هماهنگی که در ادامه تشریح می‌شود، ستون‌های اصلی این الگوی حکمرانی ولایی را تشکیل می‌دهند.

این پژوهش چندسطحی، از هماهنگی در مبانی جهان‌بینی و الگوهای پارادایمی آغاز شده و تا انسجام در احکام، نظریه‌ها و طراحی نظام حکمرانی امتداد پیدا می‌کند. رویکرد ما نشان می‌دهد که چگونه این سطوح به‌صورت سلسله‌مراتبی و نظام‌مند با یکدیگر پیوند خورده‌اند و الگویی یکپارچه از حکمرانی اسلامی شکل می‌دهند. این وحدت ساختاری، نقطهٔ تمایز اساسی نظام ولایی از پارادایم‌های متفرق غربی است که در ادامه به‌تفصیل تحلیل می‌شود.

٤-١. هماهنگی در سطح الگوواره و جهان‌بینی

در غرب، از دورهٔ رنسانس به بعد، علم به‌عنوان تنها منبع معتبر شناخت تبلیغ شد و با ظهور پارادایم اثبات‌گرایی، نظام معرفتی یک‌جانبه‌ای شکل گرفت که در آن تنها دانش مبتنی‌بر تجربهٔ احساسی و کمی‌سازی معتبر شناخته می‌شد. این نگاه تک‌بعدی باعث شد که فلسفه، دین و علوم‌انسانی کل‌نگر به حاشیه رانده شوند و به‌تدریج، معرفت‌شناسی غربی در دام تقلیل‌گرایی افراطی گرفتار شود (جمال‌زاده، ۱٤۰۱، ص۱۰). در مقابل این رویکرد تک‌بعدی الگوی اسلامی با ایجاد پیوند نظام‌مند میان معرفت‌های وحیانی و دستاوردهای معتبر علمی، راهکاری جامع ارائه می‌دهد که هم از عینیت روش‌های علمی بهره می‌برد و هم از ارزش‌های الهی و مبانی توحیدی تبعیت می‌کند (شاکرین، ۱۳۹۰، ص۱۳). این روش ترکیبی، با عبور از دوگانه‌انگاری علوم تجربی و معارف دینی، امکان شکل‌گیری دانشی یکپارچه را فراهم می‌کند که هم قادر به تحلیل امور مادی است و هم می‌تواند ابعاد معنوی و الهیاتی حکمرانی را تبیین کند.

در جهان معاصر، گسست معرفتی میان رشته‌های علمی (همان‌گونه که به‌صورت ساده‌شده در جدول (۱) نشان داده شده است) و تنوع مبانی هستی‌شناختی، چالشی جدی برای تحقق وحدت دانش ایجاد کرده است. با ظهور پدیده‌هایی مانند مکانیک کوانتوم که اصل قطعیت نیوتونی را به چالش کشید، و پیچیدگی‌های علوم زیستی که نشان داد کل بیش از مجموع اجزاست، این نگاه مادی‌گرایانه با چالش‌های جدی‌ای مواجه شد. بحران‌های زیست‌محیطی و اجتماعی قرن بیستم نیز نشان داد که رویکردهای جزءنگر و تخصص‌محورِ صرف، قادر به حل معضلات پیچیدهٔ تمدنی نیستند.

جدول ۱: دیدگاه‌های آکادمیک مختلف دربارهٔ ماهیت واقعیت و امکان شناخت حقیقی

رشته	الگوواره	دیدگاه مسلط	مدل واقعیت (هستی‌شناختی)	مدل شناخت (معرفت‌شناختی)
فیزیک بنیادین[۱]	ایدئالیسم	ایدئالیسم (کپنهاگی)	آگاهی، «تابع احتمال» را به «واقعیت فیزیکی» تبدیل می‌کند.	نمی‌توان شناخت دقیقی داشت؛ تنها پیش‌بینی‌های آماری ممکن است.
علوم فیزیک مقیاس کلان[۲]	اثبات‌گرا	فیزیکالیسم	هرچیز ملموس درنهایت کاملاً فیزیکی است.	اگر حقایق فیزیکی را بدانیم، همهٔ حقایق را می‌دانیم.
علوم زندگی / علوم زیستی[۳]	اثبات‌گرا/ رئالیسم انتقادی	فیزیکالیسم ظهورگرا	ویژگی‌های جدید سیستمی از تعاملات پیچیدهٔ فیزیکی پدید می‌آیند.	شناخت اجزا و روابط بین آن‌ها برابر است با شناخت کامل سیستم.
علوم اجتماعی[٤]	ساخت‌گرایی	ساخت‌گرایی	واقعیت ساختاری ذهنی-فرهنگی است.	دانش ساختاری ذهنی-فرهنگی است.
علوم‌انسانی[٥]	ایدئالیسم / پدیدارشناسی	شهودگرایی	ما دربارهٔآنچه واقعاً باید بدانیم، دانشی درونی و فطری داریم.	شهود، راهنمایی قابل‌اعتمادتری برای دستیابی به حقیقت است تا تعصبات، استدلال عقلانی یا آزمون تجربی.
	-	دئیسم / رازگرایی /خداباوری	جهان، هم از اجزای طبیعی تشکیل شده است و هم از عناصر ماورایی یا ناشناختنی.	جهان تنها تا حدی قابل‌شناخت و تا حدی پیش‌بینی‌پذیر است.
	رئالیسم انتقادی	رئالیسم انتقادی	ورای پدیدارها، یک واقعیت عینی و مستقل وجود دارد.	ازطریق علم و عقل می‌توانیم به‌تدریج به معرفتی حقیقی از واقعیت دست پیدا کنیم.
	ساخت‌گرایی	ساخت‌گرایی	واقعیت، ساختاری ذهنی و برآمده از فرهنگ است.	معرفت، پدیده‌ای ذهنی و ساختهٔ فرهنگ و زمینهٔ اجتماعی است.

۱. در فیزیک کوانتومی، به‌ویژه در تفسیر کپنهاگی، واقعیت تا زمانی که مشاهده نشده است به‌صورت «تابع موج احتمالاتی» وجود دارد. آگاهی ناظر، واقعیت را تعیین می‌کند.

۲. حوزه‌هایی از علم که به پدیده‌های فیزیکی قابل‌مشاهده و قابل‌اندازه‌گیری در مقیاس بزرگ‌تر از ذرات زیراتمی می‌پردازند؛ مثل فیزیک کلاسیک، مکانیک، ترمودینامیک، نجوم و بخشی از شیمی.

۳. علوم مربوط به موجودات زنده، ازجمله زیست‌شناسی، بیوشیمی، ژنتیک، نوروساینس و پزشکی.

٤. در این دیدگاه، واقعیت اجتماعی و ذهنی است؛ یعنی آنچه ما به‌عنوان «واقعیت اجتماعی» می‌شناسیم، ساختهٔ تعاملات انسانی، زبان، فرهنگ و ذهن جمعی است.

۵. در این حوزه، دیدگاه‌ها متنوع‌تر و گاه ترکیبی‌اند:

- بعضی بر واقع‌گرایی انتقادی (یک واقعیت عمیق‌تر پشت پدیده‌ها) تأکید دارند.
- برخی بر تجربه درونی و شهود.
- عده‌ای واقعیت را الهی یا متافیزیکی می‌دانند.
- و برخی هم معتقدند که واقعیت نهایی، ناشناختنی یا رازآمیز است. (Mysterianism)

در غرب، برای رفع این چالش، نحله‌های مختلف که دنبال وحدت دانش بوده‌اند، ازجمله برخی جریان‌های فکری مانند تفکر سیستمی، با ارائهٔ نظریهٔ عمومی سیستم‌ها[1] ازطریق شناسایی ایزومورفیسم‌ها، پیچیدگی و فرارشته‌ای تلاش کرده‌اند راه‌حل‌هایی ارائه بدهند، اما این تلاش‌ها عمدتاً در چارچوب همان پارادایم مادی‌گرایی باقی مانده و نتوانسته‌اند به وحدت حقیقی معرفت که شامل ابعاد مادی، معنوی و انسانی باشد، دست پیدا کنند (Cabrera, Cabrera, and Midgley, 2021, p. 7). در جدول (۲) رشتهٔ علوم سیستمی براساس الگوواره‌های مسلط در این رشته نشان داده شده است. این همان نقطه‌ای است که تمدن اسلامی باتکیه‌بر مبانی توحیدی و فلسفهٔ اسلامی می‌تواند گره‌گشای معضلات معرفتی غرب باشد.

جدول ۲: دیدگاه‌های آکادمیک مختلف علوم سیستمی دربارهٔ ماهیت واقعیت و امکان شناخت حقیقی

رشته	الگوواره	دیدگاه مسلط	مدل واقعیت (هستی‌شناختی)	مدل شناخت (معرفت‌شناختی)
علوم سیستم	اثبات‌گرایی (موج اول)	فیزیکالیسم / رئالیسم ساده	واقعیت عینی و مستقل از مشاهده‌گر	شناخت ازطریق روش‌های تجربی و عینی
	تفسیرگرایی / ساخت‌گرایی (موج دوم)	ساخت‌گرایی اجتماعی	واقعیت، ذهنی و وابسته به تفسیر افراد است؛ دانش ازطریق تعاملات اجتماعی و درک معانی به دست می‌آید «تأکید بر ساخت بین‌اذهانی معنا و عمل»	شناخت ازطریق فهم و تفسیر تجربیات انسانی حاصل می‌شود؛ روش‌های کیفی مانند مصاحبه و تحلیل متون برای درک واقعیت مناسب‌تر هستند «واکنش به ضعف‌های موج اول (نادیده گرفتن عوامل انسانی)»
	انتقادی (موج سوم)	رئالیسم انتقادی	واقعیت دارای سطوح مختلفی است؛ برخی جنبه‌های آن قابل‌مشاهده‌اند، اما برخی دیگر تنها ازطریق تحلیل نظری قابل‌درک هستند «مواجههٔ انتقادی با روابط قدرت و پذیرش کثرت‌گرایی روش‌شناختی»	دانش ازطریق ترکیب روش‌های علمی و فلسفی به دست می‌آید؛ شناخت واقعیت نیازمند بررسی ساختارهای اجتماعی و تاریخی است «واکنش به ضعف‌های دو موج قبلی در تحلیل قدرت»
	تلفیقی (موج چهارم)	رئالیسم پیچیده / طبیعت‌گرایی گسترده	واقعیت هم عینی است و هم برساخته «جستجوی جهان‌شمولی و پل زدن بین پیچیدگی فیزیکی / شناختی»	شناخت ازطریق روش‌های ترکیبی (تجربی-تفسیری-انتقادی) «واکنش به انفجار چارچوب‌های متعارض و نیاز به یکپارچگی»

1 . General System Theory (GST)

ادامه جدول ۲: دیدگاه‌های آکادمیک مختلف علوم سیستمی دربارهٔ ماهیت واقعیت و امکان شناخت حقیقی

رشته	الگوواره	دیدگاه مسلط	مدل واقعیت (هستی‌شناختی)	مدل شناخت (معرفت‌شناختی)
علوم سیستم	پست‌مدرن	نسبی‌گرایی چندپارادایمی	واقعیت به‌عنوان ساختاری سیال و چندگانه. واقعیت، ساختاری ذهنی و اجتماعی است که ازطریق زبان و تعاملات انسانی شکل می‌گیرد.	شناخت به‌عنوان فرایندی موقعیتی. دانش نسبی است و ازطریق روایت‌ها، گفتمان‌ها و تجربیات فردی و اجتماعی ساخته می‌شود.

در تحلیل تاریخی تلاش‌های غرب برای وحدت دانش، نظریهٔ عمومی سیستم‌ها یکی از مهم‌ترین رویکردهای فرارشته‌ای است، اما در عمل توفیق چندانی نداشته است؛ زیرا نخست؛ عمدتاً به شباهت‌های صوری بسنده کرده و از تبیین وحدت وجودی عاجز مانده، دوم؛ نتوانسته پلی استوار میان علوم طبیعی و انسانی ایجاد کند و سوم؛ خود از انسجام درونی کافی برخوردار نیست و رویکردهای متعدد و گاه متناقض را در ذیل یک نام گرد آورده است (Rousseau, 2014, p. 9). درنتیجه، علی‌رغم تنوع ارزشمند روش‌ها، فقدان یک چارچوب وحدت‌بخش مشخص می‌کند که بدون چنین چارچوبی حتی موفقیت‌های موردیِ مداخلات سیستمیک نیز به‌درستی قابل‌تفسیر نیستند و نمی‌توان تشخیص داد که ناشی از ساختار سیستم است یا عوامل تصادفی و قراردادی (Rousseau, 2014, p. 4).

در برابر این افق، تمایز رویکرد اسلامی به وحدت دانش آشکار می‌شود؛ حکمت متعالی با تأکید بر ۱. سلسله‌مراتب وجودی از مادی تا مجرد، ۲. پیوند ذاتی میان سطوح مختلف واقعیت و ۳. روش‌شناسی ترکیبیِ تجربی-عقلی-شهودی-وحیانی، امکان صورت‌بندی الگویی برای وحدت حقیقی دانش را فراهم می‌کند که هم از تقلیل‌گرایی مادی و هم از نسبی‌گرایی افراطی دور است. بر همین اساس، موضوع ادارهٔ کشور به سبک اسلامی، به‌عنوان پدیده‌ای تمدنی و چندبعدی، در چارچوب هیچ‌یک از رشته‌های متعارف غربی (علوم سیاسی، اقتصاد، مدیریت عمومی، حکمرانی و...) به‌طور جامع قابل‌تحلیل نیست؛ زیرا این علوم در پارادایم‌های تقلیل‌گرایانه محصور مانده‌اند و نگاه چندالگوواره‌ای و مشکلات هستی‌شناختی و معرفت‌شناختیِ آن‌ها، ریشهٔ ناتوانیشان در مواجهه با بحران‌هایی چون فقر، تخریب محیط‌زیست و انحطاط اخلاقی است (جعفرزاده و اسدی، ۱۴۰۳، ص۵). نمونهٔ بارز آن، اقتصاد نئوکلاسیک است که با فروکاست انسان به «عامل عقلانی حداکثرکنندهٔ سود»، نه‌تنها عدالت اجتماعی را محقق نکرده، بلکه با نادیده گرفتن ابعاد معنوی و فرهنگی به تعمیق نابرابری‌ها دامن زده است (مشهدی احمد، ۱۳۹۴، ص۸).

برای عبور از این بن‌بست، سه مسیر مکمل متصور است: ۱. بازتعریف و استحالهٔ الگوواره‌های غربی

براساس ظرفیت‌های فلسفهٔ اسلامی و ایجاد وحدت دانشی در آن‌ها ازطریق علم کل‌گرایانهٔ برخاسته از الگوواره توحیدی، ۲. تولید نظریه‌های نو از بنیاد، بر پایهٔ الگوواره‌ای جدید و توحیدی که بتواند دانش‌های مختلف را در چارچوبی یکپارچه سامان بدهد و ۳. ترکیب هم‌زمان این دو مسیر برای تسریع تکوین رشتهٔ «ادارهٔ کشور به سبک اسلامی». برای مثال، در مواجهه با بحران آب، این رویکرد بر تحلیل فنی-تجربی (مدل‌های هیدرولوژیک) در سطح مادی، بررسی پیامدهای اجتماعی و عدالت در توزیع در سطح انسانی، تبیین مبانی فقهی-اخلاقی مانند امانت بودن منابع طبیعی در سطح معنوی و درنهایت ترکیب این سطوح در چارچوب حکمرانی یکپارچه تأکید می‌کند. بر این مبنا، ادارهٔ کشور به‌عنوان علمی فرارشته‌ای باید بر مبانی اسلامی استوار شود تا بتواند پاسخی متناسب با پیچیدگی‌های جهان معاصر ارائه کند و این، بخشی از رسالت تاریخی تمدن اسلامی در برابر انحطاط معرفتی غرب است.

٤-۲. هماهنگی در سطح احکام

در دانش‌های اسلامی، شکل‌گیری منظومه‌ای منسجم مستلزم بازاندیشی در نسبت سه حوزهٔ کلام، اخلاق یا عرفان و فقه است تا این علوم نه به‌صورت منفک، بلکه در چارچوبی نظام‌مند شناخته شوند و توسعه پیدا کنند. براساس تحلیل میرباقری، سه حوزهٔ «ذهن، قلب و حس» متناظر با احکام توصیفی، ارزشی و تکلیفی‌اند (میرباقری، ۱٤۰۱؛ ۱٤۰۲). ازاین‌رو، کلام زیرساخت نظری و ناظر به احکام توصیفی، اخلاق و عرفان چارچوب ارزشی و ناظر به احکام ارزشی، و فقه نظام عملیاتی و ناظر به احکام تکلیفی است.

این ساختار نیازمند «پژوهش سیستمی» است تا این سه حوزه را در دستگاهی معرفتی و یکپارچه گرد آورد. در ادبیات دینی، دو بُعد این رویکرد به «روش اجتهادی» و «فقه نظام» نزدیک است؛ اجتهاد روشی کل‌نگر در تعامل با منابع، و فقه نظام صورت‌بندی سیستمی احکام در سطح کلان است. پژوهش سیستمی برای ایجاد وحدت معرفتی باید سه ویژگی ترابط، تلائم و تعاون را داشته باشد؛ یعنی ایجاد پیوند ساختاری میان اجزای معرفت، تأمین هماهنگی درونی، و سامان‌دهی همکاری اجزا برای شکل دادن به یک کل منسجم (Sillitto & Dori, 2017, p3). حاصل چنین الگویی، تعامل پویا میان کلام، اخلاق و فقه و تقویت انسجام درونی علوم اسلامی است؛ انسجامی که توان پاسخ‌گویی به موضوعات پیچیدهٔ تمدنی را افزایش می‌دهد و بستر معرفتی لازم برای شکل‌گیری حکمرانی ولایی را فراهم می‌کند.

این رویکرد امکان تحلیل و پاسخ‌گویی به چالش‌های نظری و عملی علوم اسلامی را فراهم کرده و زمینهٔ ارتقای درک جامع از ارتباط میان دین، جامعه و انسان را ایجاد می‌کند. در تصویری که در ادامه می‌بینید ارتباط بین سه حوزهٔ دانشی مذکور نشان داده شده است.

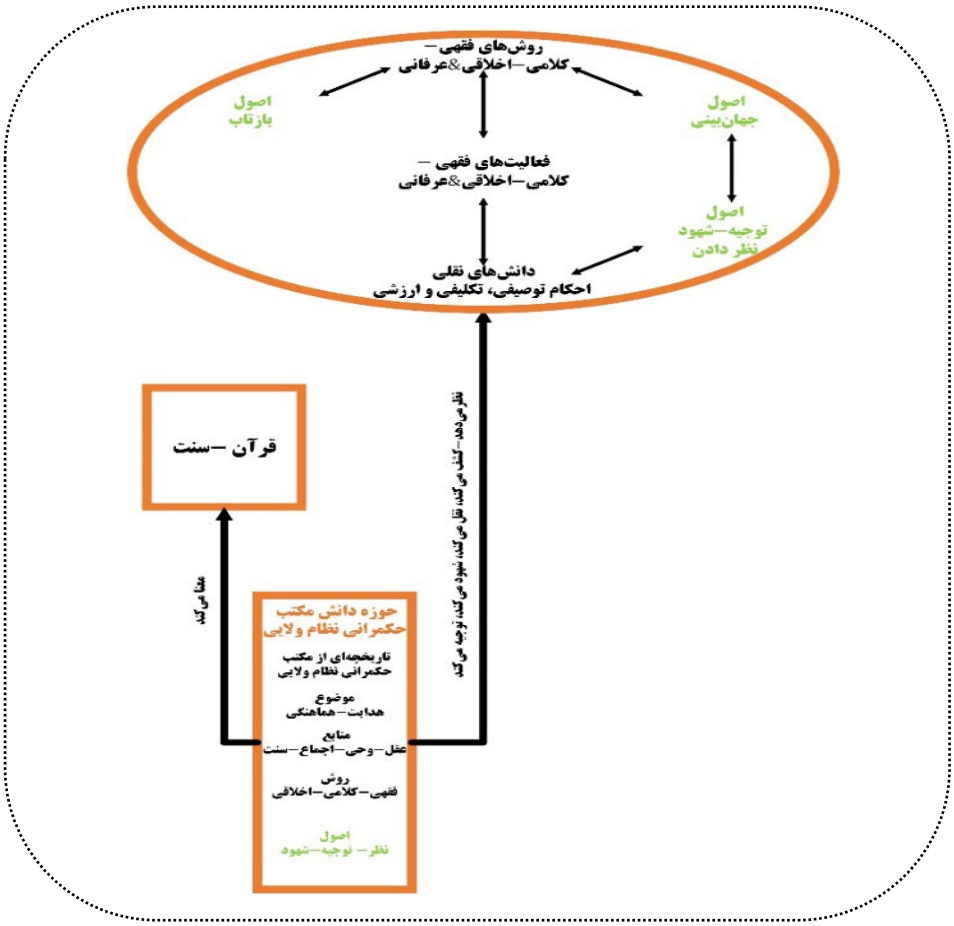

نمایش گستردهٔ حوزهٔ دانش‌های اسلامی

در این تصویر ازطریق پژوهش سیستمی با اتکا به منابع قرآن و سیرهٔ اهل‌بیت و ازطریق مسیر اجتهادی و مسیر اکتشافی، راهی برای دستیابی به دانش علوم دینی ترسیم شده است. در این چارچوب، کلام به‌عنوان زیرساخت نظری، اخلاق و عرفان به‌عنوان چارچوب ارزشی و فقه به‌عنوان نظام عملیاتی، در تعامل پویا با یکدیگر قرار می‌گیرند. این سه حوزهٔ دانشی براساس احکام توصیفی، ارزشی و تکلیفی سازمان یافته‌اند که ازطریق منابع مغزافزاری همچون کتاب و سنت، عقل و اجماع تغذیه می‌شوند. ابزارها، نوع فعالیت‌ها و روش اجتهادی حاکم بر حوزهٔ دانشی، ساختار دانشی پژوهش سیستمی را تقویت می‌کنند و زمینه‌ساز شکل‌گیری سبک زندگی و سبک حکمرانی مبتنی‌بر آموزه‌های دینی می‌شوند. این رویکرد، انسجام معرفتی را تضمین می‌کند و امکان پاسخ‌گویی به چالش‌های تمدنی را فراهم می‌آورد.

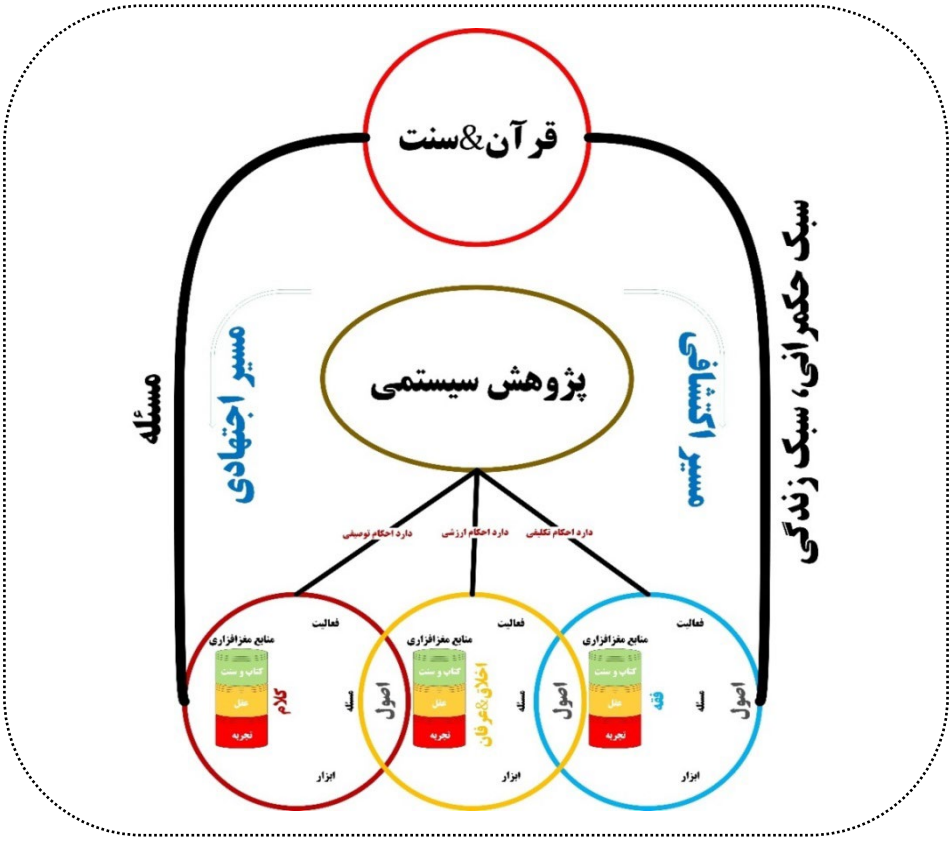

نمایش گستردهٔ حوزهٔ دانش‌های اسلامی

٤-٣. هماهنگی در سطح نظریه‌ها در علم حکمرانی ولایی

با توجه به چارچوب پیش‌گفته، هدف از توسعهٔ علم حکمرانی ولایی، ایجاد نظریهٔ حکمرانی ولایی[1]، درک عمیق‌تر از نحوهٔ عملکرد نظام‌های اجتماعی-زیست‌محیطی-دینی، هدایت موقعیت‌های پیچیدهٔ تمدنی و کاهش آثار نامطلوب در فرایند تحقق آرمان‌های اسلامی گنجانده می‌شود. پژوهش‌های موجود در گرایش‌های مختلف بین‌رشته‌ای اعم از سیستم، حکمرانی، طراحی و فرارشته‌ای نشان می‌دهند که علی‌رغم

۱. نظریهٔ حکمرانی ولایی ازطریق ترکیب دو سطح نظری «رسمی / ساختاری» و «ماهوی / محتوایی» تولید می‌شود. این دوگانگی به‌ویژه در حکمرانی ولایی اهمیت دارد، جایی که هم به اصول ثابت (رسمی) و هم به زمینه‌های متغیر (ماهوی) نیاز داریم. نظریهٔ ساختاری در حکمرانی ولایی بر روابط و مکانیسم‌های سیستماتیک حکمرانی تمرکز دارد و نظریهٔ محتوایی به بررسی آرمان‌ها، سیاست‌ها و فرایندهای تصمیم‌گیری می‌پردازد.

گستردگی این دانش‌ها، هنوز تعاملات و هم‌افزایی مطلوب بین حوزه‌های تخصصی محقق نشده و درک مشترکی از محتوای این علوم شکل نگرفته است(Lo and Liu, 2021, p. 5).

در این مسیر، ما قصد داریم از ظرفیت‌های میان‌رشته‌ای موجود در علوم حکمرانی، فرارشته‌ای، سیستم‌ها و طراحی بهره ببریم. همان‌گونه که پژوهشگران در حوزه‌هایی مانند توسعهٔ پایدار (Weinstein and Turner, 2012, p. 17)، بهداشت عمومی (Luke and Stamatakis, 2011, p. 16)، سیستم‌های خدماتی (Maglio, Kieliszewski, and Spohrer, 2010, p. 10) و مهندسی سیستم‌ها (Henry and Pyster, 2013, p. 3) به ارتباط عمیق مبانی نظری خود با علم سیستم‌ها پی برده‌اند، در علم حکمرانی ولایی نیز می‌توان با رویکردی میان‌رشته‌ای، از این ظرفیت‌ها برای ایجاد هماهنگی بین نظریه‌های بالقوهٔ فرارشته‌ای، حکمرانی، طراحی و سیستم استفاده کرد.

علم حکمرانی ولایی با بهره‌گیری از ظرفیت‌های علوم و حفظ اصالت اسلامی، می‌تواند رویکردی کارآمد برای حل چالش‌های تمدنی ارائه بدهد. این مسیر، هرچند هنوز در حال تکوین است، با اتکا به مبانی دینی و روش اجتهادی، به درک مشترک و نظام‌مندی از حکمرانی اسلامی می‌رسد و از ادغام مکاتب مختلف، رشته‌ای نوین با عنوان حکمرانی ولایی شکل می‌گیرد.

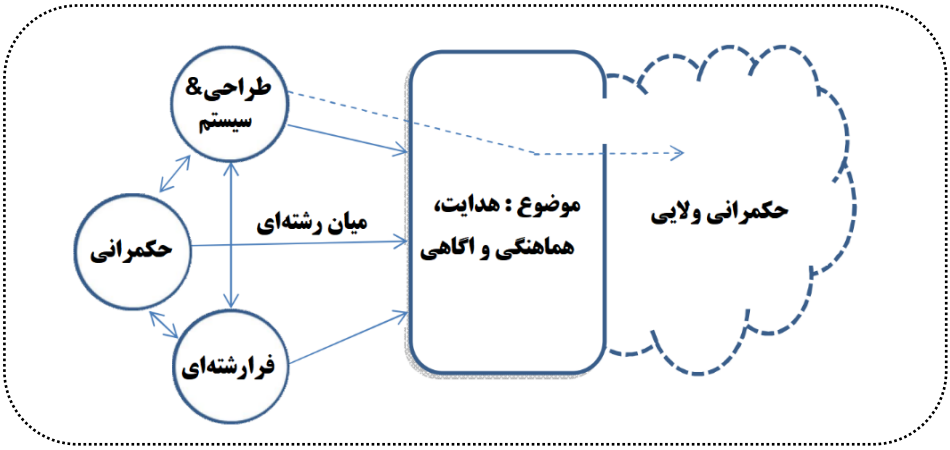

ارتباط چهار حوزهٔ دانشی با رشتهٔ جدید حکمرانی ولایی

حکمرانی، مفهومی پیچیده و درهم‌تنیده با نظریه‌هایی مانند عدالت، قانون، اخلاق و مسئولیت‌های دولتی و اجتماعی است. در رویکرد میان‌رشته‌ای حکمرانی ولایی، با الهام از چارچوب حوزه‌های عملکردی[1] هرمان دویوورد (اجتماعی، اقتصادی، حقوقی و دینی)، می‌توان موضوعات پیچیده را از ابعاد

1. Modality

گوناگون تحلیل و دانش فرارشته‌ای بومی تولید کرد (Van der Waldt, 2015, p. 12). این روش به خلق دانش جدید حکمرانی ولایی و درک جامع‌تری از تعاملات کنشگران و ساختارهای حکمرانی کمک می‌کند.

همان‌طور که در جدول (۳) مشاهده می‌شود، هریک از این حوزه‌های عملکری سهم منحصربه‌فردی در تولید دانش فرارشته‌ای دارند:

جدول۳: خلاصه‌ای از مشارکت‌های مُدالیتی مدیریت عمومی در دانش فرارشته‌ای

ساحت عملکری	حوزه‌های مشارکت حکمرانی
اجتماعی	تعامل دولت-جامعه، مشارکت عمومی، شبکه‌ها، حکمرانی و سیاست، پویایی‌های اجتماعی، سازمان‌های بخش عمومی، نهادینه‌سازی تغییرات و توسعه اجتماعی-اقتصادی
اقتصادی	مدیریت خدمات در مقیاس بزرگ، رویکرد ارزش-برای-پول، عملکرد دولت (کارایی، اثربخشی و بهره‌وری)، تضمین رشد و توسعهٔ اقتصادی، اجرای سیاست‌ها
حقوقی	طراحی و تدوین سیاست‌ها، حفظ نظام سیاسی، ثبات و نظم اجتماعی، حمایت از اقشار ضعیف، تفسیر افکار عمومی
اخلاقی / دینی	ارزش‌های هنجاری بخش عمومی، استانداردهای حرفه‌ای و اخلاقی، حکمرانی خوب، انصاف و معقولیت اداری، مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی در خدمات، شفافیت

۱. حوزهٔ اجتماعی: به تعاملات میان کنشگران، نقش‌ها و روابط در ساختار حکمرانی می‌پردازد. در حکمرانی ولایی این تعاملات بر ارزش‌های فطری، قراردادهای مشروع و مشارکت فعال مردم در تصمیم‌سازی استوار است.

۲. حوزهٔ اقتصادی: بهره‌برداری عادلانه و کارآمد از منابع شامل دو سطح کلان (سیاست‌های مالی و توسعه‌ای) و خرد (مدیریت منابع انسانی و مالی) می‌شود. حکمرانی ولایی در این حوزه باید توسعه‌ای عدالت‌محور و رفاه اجتماعی مبتنی‌بر اهداف امام را دنبال کند.

۳. حوزهٔ حقوقی: ناظر بر حقوق، مسئولیت‌ها و وظایف متقابل امامت و امت است. در حکمرانی ولایی، اقتدار مشروع و مسئولیت‌پذیری قانونی نهادهای دولتی و غیردولتی باید با اصول الهی و اخلاقی هماهنگ باشد و ابزارهایی چون تحلیل سیاست‌گذاری، مردم‌سالاری دینی و حاکمیت قانون آن را پشتیبانی می‌کنند (نیکونهاد و مکارم، ۱۳۹۹، ص۱۱).

۴. حوزهٔ دینی یا اخلاقی: بر ارزش‌هایی همچون عدالت، صداقت، خدمت‌رسانی و کرامت انسانی تأکید دارد. حکمرانی ولایی در این سطح، نظامی اخلاق‌محور و متعهد به اصول الهی است که معیارهای حکمرانی مطلوب را از آموزه‌های دینی استخراج می‌کند.

۵. حوزهٔ عملکردی سیستم: بر چهار اصل قابلیت، حیات‌پذیری، زیبایی و تکامل‌پذیری استوار است و

علاوه‌بر تقویت سایر حوزه‌ها، بستر تولید دانش بومی حکمرانی ولایی را با رویکردی نظام‌مند و انعطاف‌پذیر فراهم می‌کند.

این پنج حوزه این امکان را فراهم می‌کند که حکمرانی ولایی با شناخت لایه‌های اجتماعی، اقتصادی، حقوقی، اخلاقی و سیستمی، مسیر تولید دانش بومی و چندبعدی را در پیش بگیرد.

٤-٤. هماهنگی در سطح طراحی و ایجاد حکمرانی ولایی

در طراحی و ایجاد نظام حکمرانی ولایی، باید به پیچیدگی‌های ذاتی سیستم‌های اجتماعی-زیست‌محیطی-دینی توجه شود. این فرایند نیازمند ترکیب هوشمندانه‌ای از اصول علمی و فلسفی، احکام ثابت و متغیر در روش‌شناسی‌های سیستماتیک[1] است تا بتوان به مدلی هماهنگ، هدفمند و یکپارچه دست پیدا کرد.

در این میان، دانش مهندسی جایگاهی کلیدی دارد؛ دانشی که به بررسی، طراحی و ایجاد چیزها[2] و فرایندهایی می‌پردازد که انسان ساخته است تا برای اهداف عملی استفاده شوند.

حوزهٔ مهندسی نه‌تنها به جنبه‌های فنی (محصولات سخت) می‌پردازد، بلکه شامل طراحی نظام‌ها، فرایندها و الگوهای حکمرانی و سبک زندگی نیز هست (محصولات نرم). همان‌گونه که در رشتهٔ پزشکی، یک پزشک می‌تواند در توسعهٔ دستگاه‌های پزشکی در صنعت مشارکت کند، در نظام حکمرانی نیز، مهندسی به معنای طراحی هدفمند ساختارها و سازکارهای اجتماعی-فرهنگی-زیست‌محیطی است. این نگاه مهندسی، بر مبنای فرایندی سیستماتیک و هدفمند به تغییر از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب استوار است، به‌گونه‌ای که افراد، نهادهای دولتی و غیردولتی بتوانند ازطریق آن، ویژگی‌های کلیدی جامعه را شکل بدهند و هدایت کنند.

٤-٥. هماهنگی در سطح عمل، اجرا و پیاده‌سازی حکمرانی ولایی

در تکمیل بحث طراحی نظام حکمرانی ولایی، باید توجه داشت که چارچوب‌های فلسفی، مهندسی و نظری، پایه‌های ضروری این نظام را می‌سازند، اما حوزهٔ «عمل حکمرانی» ویژگی‌های متمایز خود را دارد؛ زیرا تحقق این چارچوب در عرصهٔ واقعی جامعه به شناخت میدانی، رویکرد داده‌محور و توجه هم‌زمان به اصول ثابت، قواعد علمی، احکام شرعی و الزامات اجرایی وابسته است. همان‌گونه که پزشک با تحلیل

---

1. Systematic Methodology

۲. منظور از چیزها فناوری‌های سخت و نرم است که فناوری‌های سخت مرتبط با اشیای مادی و فناوری نرم شامل شامل ساختارها، رفتارها، فرایندها و معناهایی است که انسان در سطح جامعه ایجاد می‌کند.

بالینی به تشخیص بیماری می‌رسد، حکمران ولایی نیز باید با مشاهدهٔ مستقیم، تحلیل واقعیت‌های اجتماعی و ارتباط مستمر با مردم و نهادها، چالش‌های جامعه را شناسایی و الگوهای حکمرانی را به‌طور مستمر بازتنظیم کند.

این رویکرد، حکمرانی ولایی را از سطح نظریه‌پردازی صرف به عرصهٔ اجرا منتقل می‌کند و موجب می‌شود طراحی کلان با اجزای خرد پیوند پیدا کند، اصول ثابت با روش‌های منعطف همراه شوند، سنجه‌های کمّی با ارزیابی‌های کیفی تکمیل شوند و تصمیم‌سازی متمرکز با مشارکت مردمی توازن پیدا کند. در چنین ساختاری، حکمران نه ناظری دور، بلکه کنشگری فعال است که سه نقش اساسی را هم‌زمان بر عهده دارد: نقش تشخیصی در شناسایی مشکلات، نقش تجویزی در ارائهٔ راهکارهای عملیاتی و نقش نظارتی در پایش مستمر اجرا و نتایج.

این نگاه یکپارچه تضمین می‌کند که نظام حکمرانی ولایی هم از استحکام نظری برخوردار باشد و هم با تحولات و نیازهای متغیر جامعه سازگار بماند.

۵. پیوند چالش‌های معرفتی، پیچیدگی و حکمرانی ولایی

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سه حوزهٔ به‌ظاهر مستقل (چالش‌های معرفتی تمدن‌سازی اسلامی، پیچیدگی نظام‌های معاصر و ضرورت بازاندیشی در حکمرانی اسلامی) درواقع سه بُعد یک موضوع واحدند. بحران چندپارگی دانش و فقدان چارچوب برای وحدت معرفت، هم نظریه‌پردازی تمدنی را مختل می‌کند و هم نظام‌های حکمرانی را در مواجهه با مشکلات پیچیدهٔ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ناتوان می‌کند. بررسی ادبیات پیچیدگی و نظریه‌های سیستمی نیز نشان می‌دهد که روش‌های خطی و تقلیل‌گرایانه در علوم طبیعی و اجتماعی قادر به مدیریت پدیده‌های غیرخطی و میان‌رشته‌ای نیستند؛ بنابراین حکمرانی اسلامی، اگر بخواهد کارآمد باشد، باید هم با تحلیل پیچیدگی آشنا شود و هم این تحلیل را در چارچوب جهان‌بینی توحیدی بازخوانی کند.

الگوی حکمرانی ولایی پیشنهادی این مقاله تلاقی این دو ضرورت است: ازیک‌سو بر ظرفیت‌های فلسفهٔ اسلامی، به‌ویژه حکمت متعالی، برای ارائهٔ تصویری وحدت‌گرا و سلسله‌مراتبی از واقعیت تکیه دارد و ازسوی‌دیگر از تفکر سیستمی و پژوهش فرارشته‌ای برای شناخت و مدیریت پیچیدگی بهره می‌گیرد. سطوح هماهنگی از الگوواره تا اجرا در این الگو نشان می‌دهد که چگونه می‌توان میان «معرفت دینی»، «علوم تخصصی» و «ساختار حکمرانی» پیوندی یکپارچه برقرار کرد.

به‌این‌ترتیب مشخص می‌شود که چالش‌های تمدن‌سازی اسلامی صرفاً جنبهٔ نظری ندارند، بلکه

مستقیماً بر طراحی ساختارهای حکمرانی، سیاست‌گذاری، توزیع قدرت و مشارکت اجتماعی اثر می‌گذارند. بنابراین بازاندیشی در حکمرانی اسلامی بدون بازسازی بنیان‌های معرفتی و بدون بهره‌گیری از رویکردهای نظام‌مند و میان‌رشته‌ای به نتیجه‌ای پایدار نمی‌رسد. نوآوری این پژوهش نیز در ارائهٔ روایتی یکپارچه از نسبت میان تمدن‌سازی اسلامی، پیچیدگی و حکمرانی ولایی است؛ روایتی که نشان می‌دهد تنها با هم‌تراز کردن ساختار معرفت دینی، روش‌شناسی علم و تبیین حکمرانی در طرحی واحد می‌توان مسیر تحقق تمدن نوین اسلامی را هموار کرد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

این پژوهش با طرح این پرسش آغاز شد که «تمدن‌سازی اسلامی و بازاندیشی در حکمرانی اسلامی در مواجهه با پیچیدگی‌های جهان معاصر با چه چالش‌های بنیادینی روبه‌روست و براساس چه چارچوب نظری‌ای می‌توان پاسخی منسجم به این چالش‌ها ارائه کرد؟» برای پاسخ به این سؤال، ابتدا باتکیه‌بر ادبیات فلسفهٔ علم، تفکر سیستمی و تجربهٔ تاریخی تمدن اسلامی، نشان داده شد که مهم‌ترین موضوع در سطح زیرساختی، بحران چندپارگی معرفتی و گسست میان علوم اسلامی، علوم‌انسانی مدرن و علوم طبیعی است. این چندپارگی، نه‌تنها امکان نظریه‌پردازی تمدنی را مخدوش می‌کند، بلکه در سطح حکمرانی، به تولید سیاست‌ها و ساختارهایی منجر می‌شود که توان مواجهه با مشکلات پیچیدهٔ اجتماعی، فنی و زیست‌محیطی را ندارند.

نخستین یافتهٔ پژوهش آن بود که «تمدن‌سازی اسلامی» اگر بدون تحول بنیادین در نظام دانایی و دستگاه معرفتی خود دنبال شود، ناگزیر در یکی از این دو دام می‌افتد: تحجر و انجماد در قالب‌های سنتی و غیرتاریخی‌شده، یا التقاط و جذب سطحی الگوهای وارداتی بدون چارچوب توحیدی منسجم. این دو وضعیت، دو روی یک سکه‌اند و هر دو به ناتوانی در مواجهه با جهان پیچیدهٔ امروز منتهی می‌شوند. براین‌اساس، تمدن‌سازی اسلامی پیش‌از آن‌که پروژه‌ای صرفاً نهادی، سیاسی یا اقتصادی باشد، نیازمند بازسازی عمیق در حوزهٔ معرفتی و روش‌شناختی است تا وحدت میان عقل، تجربه و وحی در سطحی تازه و متناسب با اقتضائات عصر پیچیدگی بازیابی شود.

دومین یافتهٔ مهم پژوهش این بود که «حکمرانی اسلامی» در صورتی می‌تواند در بستر تحولات پیچیدهٔ جهانی کارآمد و پویا باشد که از برداشت‌های صوری، شعاری و تک‌بعدی از دین عبور کند و بر عقلانیت توحیدی، رویکرد سیستمی و نگاه میان‌رشته‌ای و انتقادی تکیه کند. تحلیل ادبیات پیچیدگی و نظریه‌های سیستمی نشان داد که روش‌های خطی و تقلیل‌گرایانه، چه در قالب اثبات‌گرایی کلاسیک و چه در شکل برخی نسخه‌های ساده‌انگارانهٔ علوم اجتماعی، توان توضیح و مدیریت پدیده‌های درهم‌تنیده را ندارند. در

چنین شرایطی، حکمرانی اسلامی اگر صرفاً به سطح فقه فردی، اخلاق توصیه‌ای یا شعارهای ارزشی بسنده کند، از درک ساختارهای واقعی پیچیدگی و مداخلهٔ مؤثر در آن‌ها ناتوان می‌ماند.

سومین نتیجهٔ اساسی پژوهش آن است که «بازآرایی معرفت دینی و تحول روش‌شناسی»، شرط لازم برای تولید نظریه‌های کارآمد در حوزهٔ حکمرانی اسلامی است. در این بازآرایی، اول باید نسبت حوزه‌های مختلف علوم اسلامی (کلام، فلسفه، اخلاق، عرفان و فقه) با یکدیگر و با علوم انسانی و طبیعی مدرن، به صورت نظام‌مند بازتعریف شود؛ دوم باید ازطریق پژوهش سیستمی و نگاه فرارشته‌ای، پیوندی کارکردی میان مبانی جهان‌بینی، نظام ارزشی و ساختارهای عملیاتی حکمرانی برقرار شود. بدین ترتیب، نظریهٔ حکمرانی اسلامی نه به‌عنوان مجموعه‌ای از احکام پراکنده، بلکه به‌صورت شبکه‌ای هم‌بسته از الگوواره، احکام، نظریه‌ها، طراحی نهادی و سازکارهای اجرایی قابل‌صورت‌بندی می‌شود.

بر این مبنا، این مقاله پیشنهاد می‌کند که شکل‌گیری رشته‌ای نوپدید با عنوان «حکمرانی ولایی» ممکن است فرصت مناسبی برای این بازآرایی معرفتی و نهادی باشد. حکمرانی ولایی در این معنا، تلاشی است برای تلفیق ظرفیت‌های فلسفهٔ اسلامی و حکمت متعالی (در سطح مبانی و جهان‌بینی)، علوم سیستمی و نظریه‌های پیچیدگی (در سطح روش‌شناسی و تحلیل)، و تجربهٔ عینی جمهوری اسلامی و جوامع اسلامی (در سطح طراحی و اجرا)؛ تا الگویی بومی و درعین‌حال جهانی‌فهم از حکمرانی ارائه بدهد. چنین الگویی می‌کوشد وحدت دانش را در سطوح مختلف الگوواره، احکام، نظریه، طراحی و عمل محقق کند و از این طریق، تمدن‌سازی اسلامی را از سطح آرمان به سطح مسیر و برنامهٔ قابل‌پیگیری نزدیک کند.

تضاد منافع:

این پژوهش تعارض منافع ندارد.

منابع

- قرآن کریم
- جعفرزاده، سمیه، اسدی، محمدرضا (۱۴۰۳). مبانی هستی‌شناختی در تفکر نصر و نقش آن در نقد غرب. *پژوهش‌های هستی‌شناختی*، ۱۳(۲۵). https://doi:10.22061/orj.2024.2165
- جمال‌زاده، محمدحسین (۱۴۰۱). تأثیر مبانی روش‌شناختی اثبات‌گرایی و حکمت متعالیه بر علوم‌انسانی (مطالعهٔ تطبیقی). *فصلنامهٔ پژوهش‌های اجتماعی اسلامی*، ۲۸(۲)، ۸۳-۱۰۴. http://www.magiran.com/p2627509

- جمالی، مصطفی (۱۳۸۲). سکولاریسم (دنیوی شدن) در دنیای غرب. *رواق اندیشه*، ۲۳، ۱۰۹-۱۲٤. http://noo.rs/IRzP8
- سنچولی، زینب (۱۳۹۲). تبیین ماهیت الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. *فصلنامهٔ علمی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی*، ۲(۳)، ۷۹-۱۰٤. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23295599.1392.2.3.3.1
- علیخانی مهرجردی، محمدحسین، پیروزمند، علی‌رضا، کشتکار، مهران، کاملی، بهروز (۱٤۰۳). الگوی راهبردی «مدیریت اسلامی شبکه تحقیقات در نظام جمهوری اسلامی» جهت تحقق تمدن نوین اسلامی. *مطالعات میان‌رشته‌ای تمدنی انقلاب اسلامی*، ۳(۱۲)، ۸۹-۱۱۱. https://journals.ihu.ac.ir/article_209674.html
- عیوضی، محمدرحیم (۱۳۸٦). فرهنگ اسلامی: مفاهیم، ویژگی‌ها و اصول. *زمانه*، (۵۸). http://noo.rs/meLiD
- قربانی، قدرت‌الله (۱۳۸۹). تحلیل و نقد روش دکارت در فلسفه. *ذهن*، ۱۱(٤۱)، ۲۳-٤٤. https://zehn.iict.ac.ir/article_16281.html
- مشهدی احمد، محمود. (۱۳۹٤). اقتصاد نئوکلاسیک یک روایت تاریخی متفاوت، *فصلنامهٔ برنامه و بودجه*، ۲۰(۱۲۸)، ۱٦۳. https://www.magiran.com/p1476778
- میرباقری، محمدمهدی (۱٤۰۱). جلسه پنجاهم فلسفهٔ اصول فقه: نظریه مرحوم حسینی. تقریر سخنرانی، ۳۰ آبان. بازیابی‌شده از: https://B2n.ir/pd1137
- میرباقری، محمدمهدی (۱٤۰۲). تقریر فلسفهٔ اصول، جلسه ۱۰۲ - سه‌شنبه ۱۰ بهمن: مقدماتی برای ارتقای مفهوم حکم. بازیابی‌شده از: https://B2n.ir/qd3340
- نیکونهاد، حامد، مکارم، روح‌الله (۱۳۹۹). تأملی بر چالش‌های نظام امت-امامت در تلاقی با اقتضائات دولت مدرن در نظم حقوق اساسی جمهوری اسلامی. *دانش حقوق عمومی*، ۹(۲۸)، ۷۱-۹۲. https://sid.ir/paper/398408/fa

References

- Alikhani Mehrjerdi, M. H., Pirouzmend, A., Keshtkar, M., & Kameli, B. (2024). Strategic model of 'Islamic management of research networks in the Islamic Republic' for achieving the new Islamic civilization. *Interdisciplinary Studies on the Islamic Revolution Civilization*, 3(12), 89–111 https://journals.ihu.ac.ir/article_209674.html [In Persian]

- Alvares, L., & Freire, P. (2023). Transdisciplinarity: The search for the unity of scientific and technological knowledge. *Revista Digital de Biblioteconomia e Ciência da Informação*, 20(1), e8672234. https://www.researchgate.net/publication/367498877_Transdisciplinarity_the_search_for_the_unity_of_scientific_and_technological_knowledge
- Cabrera, D., Cabrera, L., & Midgley, G. (2021). *The four waves of systems thinking*. Cornell University and University of Hull. https://doi.org/10.13140/RG.2.2.32099.68649
- Eyvazi, M. R. (2007). Islamic culture: Concepts, characteristics, and principles. *Zamaneh*, 58, 18-28. http://noo.rs/meLiD [In P*ersian]*
- Finkelstein, N. A. (1961). Review of the Two Cultures and the Scientific Revolution, by C. P. Snow. *Research Management*, 4(2), 153–155. https://www.jstor.org/stable/24114193
- Ghorbani, G. (2010). Analysis and critique of Descartes' method in philosophy. *Zehn (Mind)*, 11(41), 23–44. https://zehn.iict.ac.ir/article_16281.html [In Persian]
- Henry, D., & Pyster, A. (2013). Experiences from creating the guide to the systems engineering body of knowledge (SEBoK) v. 1.0. *Procedia Computer Science*, 16, 990–999. https://doi.org/10.1016/j.procs.2013.01.104
- Jafarzadeh, S., & Asadi, M. R. (2024). Ontological foundations in Seyyed Hossein Nasr's thought and their role in critiquing the West. *Ontology Research Journal*, 13(25), n.p. https://doi:10.22061/orj.2024.2165 [In Persian]
- Jamali, M. (2003). Secularism (worldliness) in the Western world. *Ravaq-e Andisheh*, 23, 109–124. http://noo.rs/IRzP8 [In Persian]
- Jamalzadeh, M. H. (2022). The impact of methodological foundations of positivism and ḥikmat-e motaʿāliyah on the human sciences: A comparative study. *Journal of Islamic Social Studies*, 28(2), 83–104. http://www.magiran.com/p2627509 [In Persian]
- Lo, S-H., & Liu, C-D. (2021). Furthering systems theory towards social theory by revisiting critical systems thinking: Connecting problem-solving and theory-building. *Kybernetes*, Advance online publication. https://doi.org/10.1108/K-04-2021-0325
- Luke, D. A., & Stamatakis, K. (2011). Systems science methods in public health: Dynamics, networks, and agents. *Annual Review of Public Health*, 33, 357–376. https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-031210-101222

- Maglio, P. P., Kieliszewski, C. A., & Spohrer, J. C. (Eds.). (2010). *Handbook of service science*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-1628-0
- Mahmoud Mashhadiahmad, M. (2015). Neoclassical Economics A different historical narration, *The Journal of Planning and Budgeting*, 20(128), 163. https://www.magiran.com/p1476778 [In Persian]
- McGregor, S. L. T. (2023). Transdisciplinarity and public policy. *Transdisciplinary Journal of Engineering & Science*, 14. https://doi.org/10.22545/2023/00219
- Midgley, G. (1992). *Unity and pluralism* [Doctoral dissertation]. University of Hull, London. https://doi.org/10.13140/RG.2.1.3754.8569
- Midgley, G., & Rajagopalan, R. (2021). Critical systems thinking, systemic intervention, and beyond. In G. S. Metcalf, K. Kijima, & H. Deguchi (Eds.), *Handbook of systems sciences* (pp. 137–162). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-15-0720-5_7
- Mirbagheri, S. M. M. (2022). *Session 50 of the philosophy of principles of jurisprudence: The theory of the late Hosseini.* [Lecture transcript], November 2021. Retrieved from https://B2n.ir/pd1137 [In Persian]
- Mirbagheri, S. M. M. (2023). Philosophy of principles, session 102 – Tuesday, January 30: Preparations for enhancing the concept of ruling. [Lecture transcript], Retrieved from: https://B2n.ir/qd3340 [In Persian]
- Nikoonahad, H., & Makarem, R. (2020). A reflection on the challenges of the Ummah–Imamate system in conflict with the requirements of the modern state in the constitutional order of the Islamic Republic. *Public Law Studies*, 9(28), 71–92. https://sid.ir/paper/398408/fa [In Persian]
- Pretel-Wilson, M. (2020). *Utopics: The unification of human science (1st ed)*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54177-4
- Rousseau, D. (2014). General systems theory: Past, present and potential. [Lecture]. *Bertalanffy Lecture, 58th Annual Meeting of the International Society for the Systems Sciences*, Washington, DC, July 31. https://doi.org/10.1002/sres.2353
- Rousseau, D. (2014). Philosophical conditions for sustainable outcomes to complex systemic interventions. *Proceedings of the 57th Annual Meeting of the ISSS – 2013 HaiPhong, Vietnam*, 1(1). https://journals.isss.org/index.php/proceedings57th/article/view/2107
- Rousseau, D. (2014). Reconciling spirituality with the naturalistic sciences: A systems-philosophical perspective. *Journal for the Study of Spirituality*, 4, 137–155. https://doi.org/10.1179/2044024314Z.00000000031

- Rousseau, D., & Billingham, J. (2019). Systemic virtues as a foundation for a general theory of design elegance. *Systems Research and Behavioral Science*, 36(1), 20–34. https://doi.org/10.1002/sres.2627
- Sanchouli, Z. (2013). Explaining the nature of the Islamic-Iranian progress model. *Quarterly Journal of Islamic-Iranian Progress Studies*, 2(3), 79–104. https://doi.org/20.1001.1.23295599.1392.2.3.3.1 [In Persian]
- Şenalp, Ö., & Midgley, G. (2023). Alexander Bogdanov and the question of unity: An emerging research agenda. *Systems Research and Behavioral Science*, 40(2), 246–258. https://doi.org/10.1002/sres.2923
- Shakerin, H. R. (2011). Foundationalism in understanding and religious knowledge and its consequences. *Qabasat Quarterly*, 16(60), 53. http://www.magiran.com/p949963 [In Persian]
- Sillitto, H. G., Dori, D., & Griego, R. (2017). Defining "system": A comprehensive approach. *INCOSE International Symposium*, 27(1), 170–186. https://doi.org/10.1002/j.2334-5837.2017.00352.x
- Thorn, R., & Sydenham, P. H. (2008). Developing a measuring systems body of knowledge. *Measurement*, 41(7), 744–754. https://doi.org/10.1016/j.measurement.2007.11.001
- Van der Waldt, G. (2015). Public administration and transdisciplinarity: A modalistic approach toward knowledge co-construction. *International Journal of Humanities and Social Science*. 4(6), 120-134. https://doi.org/10.13140/RG.2.1.1840.5603
- von Lucadou, W. (1983). The problem of reductionism from a system theoretical viewpoint: How to link physics and psychology. *Journal for General Philosophy of Science / Zeitschrift für Allgemeine Wissenschaftstheorie*, 14(2), 338–349. https://doi.org/10.1007/BF01801653
- Weinstein, M. P., & Turner, R. E. (2012). *Sustainability science: The emerging paradigm and the urban environment*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3188-6
- Yuan, H. (2024). A brief discussion on the social philosophical significance of Gödel's incompleteness theorems. *Journal of Cultural and Religious Studies*, 12(11). https://doi.org/10.17265/2328-2177/2024.11.007
- Zimmer, J. (2021). *Leibniz and the consequences: An essay on the great European universal scholar*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-476-05810-2